

עומקא דפרשה

- הכפיה על מידת סדום
- מהותה של מידת סדום
- שער הציון
- תגובות

- ערש"ק ז' חשוון תשע"א
- שואל כענין
- גדר מידת סדום
- אנשי סדום הטאים לה'

פר' לך לך - בענין כופין על מידת סדום

שואל כענין

הרב מנחם כהן

א. כתב הפני"ב ב"ק כ: לבאר את סברת מ"ד דזה נהנה וזה לא חסר פטור, מכח הדין שכופין על מידת סדום. וידוע לתמוה [ראה בשיעורי הגר"ש שקאפ בב"ק] מדברי הגמ' שם נטל אבן של הקדש ובנאה בתוך ביתו לא מעל, וביארה הגמ' כיון דכופין על מידת סדום, והרי בהקדש לא שייך כופין על ההקדש, וא"כ מה שייכות שימוש בשל הקדש לנידון לא חסר.

וממור"ג הגאון ר' גרשון שליט"א שמעתי לבאר שדין כופין על מידת סדום אינו דין כפיה גרידא [כדין כופין על המצוות], אלא דעי"ז נקבע דין הממון, וכל שייך לכפות את הבעלים שלא לעכב את חבריו, בעלותו בעצם לא מחייבת תשלום בעד שימוש כזה.

ב. כתב הרמ"א בחו"מ שסג ס"ו, הבא לדור בחצר חבריו לא יכול לכופו מחמת דין כפיה על מידת סדום ליתן לו לדור בחצרו במקום שיכול בעל החצר להשכיר חצרו, אע"ג דעדיין לא השכירו מעולם. ובביאור הגר"א ציין לתוס' ב"ב יב:, ותמוה, דשם בתוס' מבואר שאין דין מידת סדום בבא לכופו חבריו ליתן לו לדור בדירתו, ולא נזכר הפרט שרק בגוונא שיכול היה בעל החצר להשכיר, [עי' הגרמ"י פ"ג מגז"א אות ד' שמבאר שם החילוק בזה]. אולם דברי הגר"א שתיין לתוס' ב"ב יב: לא נתפרשו.

ג. בעיקר שיטת הרמ"א שנקט בסי' שסג שיכול למנוע את חבריו מלהכנס לחצרו רק בגוונא שהיה בעה"ב מוצא להשכיר, ועי' פתחי תשובה אות ג'. הרבה יש לעיין ממה שפסק הרמ"א בסי' קעד שיכול למנוע לכתחילה מחבירו לדור בביתו, וא"כ למה התנה כאן רק כשיכול בעה"ב להרויח, ועי'.

ד. איקלע לידי פסק דין ארוך ומפורט בדין תורה שבין שכנים, ששכן בקומה התחתונה הוסיף תוספת בנין, ואח"כ רצה השכן העליון להשתמש בתוספת שבנה התחתון, באופן שעפ"י המומחים התחתון אינו חסר כלום. ונקטו הדיינים מצד מידת סדום יש לכופו לתחתון. [אלא שהרחיבו דיבורים בסוגיא בב"ב ה' ובנמוק"י שם ובנתיבות ואכמ"ל].

והנה רבים מהראשונים סברי שאין לכופו להכנס תחילה לחצר חבריו, וכרהיטת התוס' בש"ס ושיטת ר"ת ודעמיה. לכאורה נראה שיכול התחתון לומר קים לי כהנך ראשונים, [ואולי לבני ספרד יש לזה שייכות לנידון קים לי נגד פסק מרן]. שאין בזה מידת סדום ויכול למנוע את חבריו מלבנות על חלקו כל זמן שלא ישתתף בהוצאותיו.

אנשי סדום - הטאים לה'

הרב צבי יוספי

בסנהדרין קט. פי' בפס' דכתיב בפר' לך לך (יג, יג) "ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד". רעים בגופם **וחטאים בממונם**, [וכך פירש רש"י עה"ת]. כלומר דרעים הוא בגילוי עריות (כ"כ רש"י בסנהדרין), וחטאים בבין אדם לחבירו. וצ"ב לפי"ז המשך הפס' "לה' מאד" והרי הוא בין אדם לחבירו ולא לה' והיאך מתיישב פשוטו של מקרא.

ויתכן עפ"י מש"כ רבינו יונה בפי' לאבות על המשנה (פ"ה מ"י) דהאומר שלי שלי זו מדת סדום, וז"ל "שמשה זו מדברת באדם שנותן צדקה כדי חיובו מתוך היראה, אך בטבעו כילי הוא, ואומר שלי שלי ושלי שלך... כי המדה בעצמה מדת סדום היא ושורשה רע מאד עד תהיה לו מדת הותרנות". ומבואר דמדת סדום אינה המנעות גמורה מהצדקה אלא אף שנותן צדקה אך אינו נובע מטוב מדותיו אלא מחמת יראה, וטבעו נשאר רע. נמצא דהתביעה העיקרית על מידת אנשי סדום אינה מצד בין אדם לחבירו, דבזה יתכן דאמנם נתנו צדקה, אלא רעתם היא בשחיתות המדות, דלזה ל"מ נתינת הצדקה אם אינה באה מתוך מדת הותרנות, ועל חסרון זה בתיקון האדם נאמר דחטאם הוא לה'.

גדר מידת סדום שכופין עליה

הרב צ. גלעזר

בדינא דכופין על מידת סדום נתפרש בראשונים דהיא מידת סדום האמורה במתני' דאבות (פ"ה מ"י) האומר שלי שלי ושלי שלך זו מידה בינונית וי"א זו מידת סדום. שכך פירש רש"י בעירובין (מט). כופין על מידת סדום - שלי שלי. וכ"כ הרשב"ם בב"ב (קסח). מדת סדום כדתנן האומר שלי שלי ושלי שלך זו מדה בינונית וי"א זו מדת סדום. וכ"כ הרשב"ץ במגן אבות דמי שאינו מהנה אפי' במקום שאינו חסר כלום, זוהי מדת סדום, ועל זאת המדה אחז"ל כופין על מידת סדום. וכבר מפורש כן ברגמ"ה בב"ב (יב): דז"ל כופין על מדת סדום שלא יעשה מדת סדום שהיו מקפדין ואומרים שלי שלי ושלי שלך.

אכן נראה דאינו מוסכם והרבה חולקים על זה, דהנה דעת התוס' (ב"ק כ: ד"ה הא ובי"ב יב: ד"ה כגון) שאם בא לדור בביתו יכול למנועו מתחילה שלא יהנה אע"פ שאינו חסר בכך. וכ"ד הר"י (במרדכי) והרא"ה והרא"ש והריטב"א (בנימוק"י) ומהרי"ח (בהג"א פ"ב ו). וטעם החילוק כ' הנימוק"י דכופין על מד"ס הוא דוקא שאין משתמש בשלו, [אלא בקרקע של שניהם ויכול לעכב עליו כגון שלא לסתום אורה והלה רוצה לעשות לו חלונות במק"א], אבל להשתמש בשלו כלל לא אמרו, עי"ש.

הרי מפורש בדברי הנימוק"י דהכפיה אינה לתת משלו, וע"כ דאין הגדר שכופין על המידה שלא יאמר שלי שלי, אלא אדרבה במה ששלו א"א לכופו אלא רק במה שאינו שלו. וצ"ל לדבריו דמידת סדום האמורה כאן חלוקה ממידת סדום שבמס' אבות, דהתם לא בדין איירי אלא בדרך המוסר וההנהגה הראויה ואין כופין על זה. וכן משמע בקצוה"ח קנד סוסק"ג דשלי שלי אינה מדת סדום, ועי"ש.

ולפי"ז י"ל דהראב"י"ה (המובא במרדכי טז) דפליג וקאמר דאפי' לכתחילה יכול לכופו לדור בחצר באופן שזה נהנה וזה אינו חסר, משום דכופין על מידת סדום. ס"ל כרש"י ורשב"ם דהכפיה היא על מידת "שלי שלי".

ועי' בחי' ר"נ (ב"ב אות קעג) שדייק דרש"י (יב:) ורשב"ם (נט) פליגי ע"ד התוס' דמשמע מדבריהם דבכל אופן שהבעלים לא חסר, כפינן ליה להנות את חבריו, וס"ל דאין חילוק בין ויתור על תביעה לבין נתינה. וא"ש למשנ"ל דפליגי בשורש הדין ועי'.

והנה הך דינא ד"כופין" אינו עיקר הדין אלא תוצאה, כלומר דמפני שאין לאדם לנהוג במידת סדום לכן כופין אותו [ואף יש מהאח' שכי' שהוא כדין כופין על המצוות]. רק דפליגי הראשונים הנ"ל אם המידה היא ויתור על תביעה או ויתור משלו וכמש"נ. וממילא נגזר מזה דבאופן שאינו נוהג כך כופין אותו לנהוג כך.

וא"כ לשיטת רש"י דעיקר הדין הוא עצם ההנהגה הישרה שאדם לא יאמר שלי שלי, א"כ הוא חיוב גמור על כל אדם שלא לנהוג כמידת סדום בהקפדה על שלי שלי ושלי שלך. ויל"ע לפי"ז במי שיש לו בביתו חפץ מיותר שאינו משתמש בו אם מוטל עליו ליתנו לחבירו שיהנה ממנו. אמנם אינו נפק"מ להל' שהרי הרמ"א (שסגו), פסק כתוס' דא"א לכופו לכתחילה שניחננו להשתמש. [ואף שטעמו מצד שהיה יכול להשכיר את חצרו, כבר כ' הפ"ת בשם הבית אפרים (הובא לעיל) דבכל גווני א"א לכופו לכתחילה].

ועוד יל"ע בעשיית טובה לחברו, ובמשיב דבר (ח"ב צב) כ' דכפיה על מד"ס הוא שכופין את האדם שלא להיות רע, אבל לא שמענו לכפות לעשות איזה דבר לטובת חבריו, אע"פ שאינו מפסיד. ומ"ש במשלי (ג,כז) "אל תמנע טוב מבעליו בהיות לאל ידך לעשות", הוא מדרך המוסר ככל ספר משלי אבל אין כופין ע"ז.

אכן לשי' רש"י וסיעתו שמדת סדום הוא בהקפדה על "שלי שלי", יתכן דגם הנמנע מלעשות טובה לחבירו נכלל במידה זו דשלי שלי. ועי' בלשון המאירי באבות שם שכי' דבר שאילו היה מהנה אותם בכך לא היה אצלו או אצל ממונו שום חסרון, זו היא מדת סדום. וממ"ש אצלו או אצל ממונו משמע דאינו דין ממון בדוקא. וכן מבואר ביד רמה ב"ב קסז: (יא) דכל היכא דחייש לטירחא או לפסידא לאו מד"ס היא.

יסוד הנפיה על מידת סדום

הרב ישראל הר כסף

בדין שכופין על מידת סדום צ"ב, הן אמנם הבעלים אינו מפסיד, אבל מ"מ הרי החפץ בבעלותו של האדם, ומהיכי יתני שיוכל אחר להשתמש בחפץ, ולהפקיע בזה את בעלותו של הבעלים במידת מה.

והנראה בזה הוא שזה ענינה והגדרתה של מידת סדום, כי יש לאדם הרגשה שכל מה שיש לו הוא שלו וניתן לו לצורך עצמו, וע"כ לא נראה לו שהוא צריך לתת לאחרים להשתמש בחפציו, אבל לפי האמת זוהי הטעות של אנשי סדום וכפי שיתבאר להלן, כי כל מה שקיבל האדם בעלות על חפציו הוא רק עד כמה שהוא צריך את זה לצורך עצמו, וכל שאין לו צורך או הפסד בדבר הנה הוא רק כגבאי על הממון, וכפיקדון הוא בידו, ולא ניתן לו לצורך עצמו.

דוגמא לדבר הוא במה שהצטוונו על איסור ריבית, שבאמת הוא תמוה-מאי שנא שכירות כסף משכירות חפץ, הרי כמו שאפשר לקחת שכר על השכרת חפץ כי הוא עומד להרויח בו וזה כל דרך העולם, כך גם ממון לכאור עומד להרויח בו, ולמה נאסר עלינו השכרת הממון יותר מכל דבר (ובגמ' ב"מ סט: תי"ז ע"ז "מרא הדרא בעינא וידיע פחתיה, זוזי לא הדרי בעינייהו ולא ידע פחתיה" אבל זה לא הגדרת האיסור אלא רק החילוק למה לא כל השכרה נאסרה) ושמעתני בזה מהגאון רבי משה שפירא שליט"א כי כל חפץ האדם צריך בעיקרון לצורך עצמו או ע"מ להרויח בו מכיון שהוא זקוק עדיין לעוד כסף, וא"כ החפץ עומד לסחורה כהיכי תמצוי להרווחה, וע"כ גם אם משכיר לאחר לא נאסר, משא"כ בממון הרי אם היה צריך אותו לא היה משכיר אותו, אלא שרק בגלל שיש לו מיותר שאין לו מה לעשות בו משכיר אותו לאחר, וכמיוון שהוא סמל העושר והשפע שיש לאדם במה שכבר השיג את מה שהוא תכלית המשא ומתן-הכסף, לכן דוקא על הכסף באה העזרה להשמייענו כי כל עוד אין צורך לאדם בדבר לא יתכן שקבלו לצורך עצמו, וזדאי שקבלו מאת הקב"ה רק לצורך זולתו, להיות כגבאי על זה, וע"כ נאסר להלוותו בריבית. וז"ל הקיצור שו"ע (סי' לד) **"כי יש לו לדעת שאין הממון שלו, אלא פקדון לעשות בו רצון המפקיד"**.

שמה בזה טמון עומק הרעיון במה שאנו מוצאים בכמה מקומות שמצות חסד הנה היא מחוייבת לגמרי מעיקר הדין, אלא שנקראת חסד רק בגלל שהזולת לא יכול לתבוע אותה, אבל אנו מצידינו חייבים בה, ולמשל בשערי תשובה לרבינו יונה (ש"ג אות י"ג) מצינו **"כי חייב אדם לטרוח** בדרישת טוב לעמו ולשקוד **בעמל נפשו** על תקנת חברו אם דל ואם עשיר, וזאת מן החמורות ומן העקרים הנדרשים מן האדם, שנאמר (מיכה ו, ח): **"הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד"**. והרעיון בזה הוא ממש כנ"ל כי באמת אין הדברים באמת שלנו שאנו עושים חסד עם הזולת אלא פקדון בידנו למה שאנו צריכים, וכלפי מה שאיננו צריכים אינה שלנו וע"כ אנו חייבים ממש בעשיית החסד, אחרי שניתן לנו רק כהיכי תמצוי להיטיב לזולת.

והראיה- כיוון שבהמשך דבריו כותב רבינו יונה שזה גופא מה שנתבעו אנשי סדום, וז"ל (אות ט"ו) **"ומצאנו בענין אנשי סדום שהיו רעים לה' מאד בכמה עלילות נשחתות, כמו הגזל והחמס ועיוות הדין וגלוי עריות, ועם כל זה הזכיר הכתוב כי אבדו ונשמדו בעון בטול הצדקות, שנאמר (יחזקאל טז, טז): "הנה זה היה עון סדום אחותך גאון שבעת לחם - ויד עני ואביון לא החזיקה"**. והרי זה פלא, וכי על זה נתבעו אנשי סדום המושחתים- על אי עשיית חסד, אמתהיה, ועל פי הנ"ל מיושב כמין חומר מכיון שזה יסוד הטעות שלהם- בתמיחות לממונם כשלהם.

בזה יתבאר יסוד מה שאמרו חז"ל באבות פ"ה **"ארבע מדות באדם, האומר שלי שלי ושליך שליך- זו מדה בינונית, ויש אומרים- זו מדת סדום"**, וצ"ב בשלמא מידה בינונית מובן כי הוא לא עושה חסד בממונו וגם לא גונב ועושק, אבל מידת סדום איך שייך לקרוא לזה, הלא אינו עושה רע אלא רק מחסר הטבה בממונו, והנ"ל ברור כי הוא אומר שלי וההדגשה בזה היא שאינו מטיב כי הוא ממוני שתחת בעלותי ואיני חייב לתת ממנו לאחרים, אבל באמת הרי זה גופא הטעות של אנשי סדום, כי אין הבעלות על חפץ בעלות גמורה אלא רק כלפי מה שהוא צריך, וממילא א"א להגיד על דבר שהוא שלי. וזה גופא הוא מה שאמרנו כופין על "מידת סדום" כי הם הם הדברים- המידת סדום המדוברת במשנה שאומר שלי, כי היא הסיבה לכוף על מי שאינו מוכן להיטיב לזולתו מחמת תפיסתו את הבעלות על חפציו כמוחלטת.

והנה ידוע שאברהם הוא עמוד מידת החסד בעולם וכמ"ש 'חסד לאברהם, ולפי הנ"ל מבואר בטוב טעם ודעת, כי אם מידת סדום היא מחמת הרגשת הבעלות המוחלטת, א"כ מידת החסד ההפוכה קשורה באמונה שהכל מהקב"ה ולא שייך לנו, וע"כ דוקא אברהם אינו שחידש את האמונה בעולם הוא המתאים להיות נושא מידת החסד, ומה נפלא הוא לפי"ז מה שאמרו בגמ' (ברכות ז'): **"מיום שברא הקדוש ברוך הוא את העולם לא היה אדם שקראו להקב"ה אדון, עד שבא אברהם וקראו אדון"**, כי הוא היה זה שלא הרגיש שום בעלות על דבריו, וע"כ התנהג במידת החסד בכל כוחו כי שום דבר לא היה שלו.

דר בדירת חברו שלא ברשות וגרם נזק

הרב הלל גלר

שאלה: ראובן גר בדירת שמעון שלא מדעתו, ולא גרם לשחרוריתא דאשיותא ולא לשום הפסד, כי בא שם רק ללון לינות לילה, השכנים ספרו לעיריה שמשפחתו של שמעון מתגוררת בדירה [דבר שהוא לא נכון], ועי"ז הטילו על שמעון תשלום מס, ולולא זאת היה פטור מלשלם מיסים, כי שמעון עצמו נסע לחו"ל למשך שנה, נמצא שעל ידי ראובן העלילו על ראובן שמשפחתו גרה בדירה והוטלו עליו מיסים. האם ראובן חייב לשלם מה שנהנה?

תשובה: בשו"ת עמודי אש (ח"א דף סז) נסתפק בהא דאמרינן זה נהנה וזה לא חסר חייב, אם זה דוקא באופן שהנהגה היא מהחפץ, והחסרון נעשה מהשימוש, אבל באופן שלא נחסר הבעלים כלום, אלא שע"כ נמשך חסרון לבעלים ממקום אחר, פטור, שאין זה אלא גרמא בעלמא. או דילמא כיון שיש קפיא לבעלים בזה, שע"י גרמא דידיה יש להם היזק, שפיר הוי זה נהנה וזה חסר וחייב. ורצה לפשוט את ספיקו מלשון **"מה עשה לו"**, משמע שאם היה עושה לו קצת רעה ע"י השימוש, אף שלא היה מחסרהו ולא היה מזיקו היה חייב, וסיים: הדבר צריך תלמוד, עכ"ד. ולפי מש"כ הפנ"י שהטעם שזה נהנה וזה לא חסר פטור משום שכופים על מידת סדום, מסתבר שבכה"ג שע"י הנאתו נמשך לו נזק ממקום אחר, ואפילו ע"י עלילת שקר חייב. גם מדברי הדברי מלכיאל (ח"ג קנז) משמע דחייב, שדן אודות מי שהמציא מים מתוקים ומריחים, והשיג רשיון מבית מועצות הרפואה בוורשה, ולאחר עמל והוצאה הדפיס ניירות שקורין עטיקעטין [מדבקות] להדביק על בקבוקי המים, ובא שמעון וגם מכר מים כאלו ע"פ המצאת ראובן עם מספר הרשיון שלו, וטוען אני לא מזיקך כי אני מוכרם במדינה רחוקה שלא תוכל למכור שם; והשיב הדברי מלכיאל שודאי מפסיד, כי אם יארע למים של שמעון תקלה יטילו את האשמה על ראש ראובן ויש כאן הפסד.

מידת סדום

הרב א. י. מאיר

תנן באבות פ"ה מ"י ארבע מדות באדם... האומר שלי שלי ושליך שליך זו מדה בינונית וי"א זו מדת סדום. וכי הרשב"י דע"ז נאמר הדין דכופין על מדת סדום, וכ"כ הרשב"ם בב"ב (קסח), ויש לבאר ענין זה.

רש"י פירש שלי שלי שליך שליך - שאינו רוצה שתהנה ממני ולא שאהנה אני ממך. [והיא מד"ס] שאנשי סדום לא היו אחרים נהנים משלהן, ומשמע דהיא מידה כללית של צרות עין, שיש בה גם ביטול הצדקה וגם מניעת ההטבה והחסד בין אדם לחבירו באופן ששום אדם לא יהנה משלהם. ומתאימים הדברים עם מה שביאר החת"ס בחידושו (ב"ב יב): דגדר מדת סדום היא הקפדה בלא שום טעם וסברא. וזוהי ההנהגה של צרות עין.

ובמחזור ויטרי כתב זו מדת סדום שלא היו נוטלין משל אדם כלום, ואף לא היו רוצים ליהנות שום עני מנכסיהן, עכ"ל. והנה הפך הדברים מלשון המשנה, שהקדימה שלי לשלך, [וכמשמעות פירש"י שאינו רוצה שתהנה ממני עד כדי שגם אני לא אהנה ממך]. אבל המח"ו הקדים שלא היו נוטלים משל אדם כלום, דהיינו "שליך שליך" ואח"כ "שלי שלי", ונראה דר"ל ד"שליך שליך" אינו תוצאה או תנאי ל"שלי שלי", אלא הוא חלק מהרעה שאינו רוצה ליהנות מאחרים שע"ז מרגיש שא"צ לתת, והיינו דע"י "שליך שליך" מגיעים ל"שלי שלי". וכ"כ המהר"ל (בדרך החיים) כשם שאין אני רוצה בממון אחר כך לא אתן משלי. ועי"ש שאמירת "שליך שליך" היא כדי שלא יבואו אחרים לבקש ממנו. [נמצא דלפי"ז שליך שליך הוא אמצעי לשלי שלי, אבל לפי רש"י שליך שליך הוא תוצאה של שלי].

ובס' עיוני רש"י (פר' לך לך יג), ביאר באופן נפלא דבמימרא זו דשלי שלי ושליך שליך גילו לנו חז"ל את השורש וההתחלה של סדום. שאמרו שליך שליך ולכאור היא מעלה גדולה של ריחוק מגזל אבל היה זה ביחד עם שלי שלי, כמו שאנו לא נוגע בשלך כך אתה לא תגע בשלי, וזה הוליד את כל ההשחתה.

וא"כ יתכן דהגדרת "שלי שלי ושליך שליך" לא נאמרה כלפי עצם רשעותם של אנשי סדום, אלא היא הדרך המביאה לידי השחתת סדום, ורק על שם כך נקראת "מידת סדום". וכך משמע בפי' הרע"ב שכתב קרוב הדבר לבא לידי מד"ס, שמתוך שהוא רגיל בכך, אפילו בדבר שחבירו נהנה והוא אינו חסר לא ירצה לההנות את חבירו.

ובזה יתבאר מה שנתקשו המפרשים כיצד יתכן שבאותה מידה חד אמר דהיא בינונית, כלומר שמתאימה לכל אדם, וחד אמר מדת סדום שהם רשעים גמורים. ד"ל כנ"ל דאינה מדת אנשי סדום בפועל, אלא היא הדרך שהביאה אותם לרשעותם, אבל מצב זה בפנ"ע אינו השחתה גמורה, ובזה דעת ת"ק דשייך אף בבינונים.

מקור הדין והיוב

בתוס' ב"ב יב: (ד"ה כגון) מוכרח דכופין על מד"ס הוא מדאורייתא, מדהק' דלא נצטרך קרא תיפול"ל דכופין על מד"ס. ועי' בשיעורי ר"ש שם (רכא-ב) שתלה ענין זה בתי' התוס'. ויש שהביאו את ד' ריצב"א בתוס' הנ"ל שהוא ס"ל דדין כפיה על מד"ס הוא מדרבנן, אכן יעו"ש בתוס' דדבריו נאמרו לגבי האופן האמור שם בגמ' שאין הכפיה מד"ת אלא מתקנת"ח. [אבל בדר בחצר חבירו, משמע שם דהוא מד"ת].

ועי' משנת ר"א הל' שכנים (פ"ב הי"א אות ח בהערה) דהוא מן התורה דילפי' מדכתיב צדק צדק תרדוף, כדאי' בסנהדרין (לב:). גבי שתי ספינות בנהר הטל פשרה ביניהן וכו'. ולמדנו שאע"פ ששניהם שוים בזכות ההשתמשות בנהר, חייב הקרוב לחזור מפני שטרחתו מועטת. והכ"נ בכ"מ כופין על מדת סדום משום צדק צדק תרדוף.

אך בדברי רבינו יונה ב"ב (יב: סד"ה מתקיף) מבואר דכופין על מד"ס אינו מעיקרא דדינא אלא משום ועשית הישר והטוב, עי"ש.

והנצי"ב כ' בפמ"ש דבר (ח"ב צב) דייסוד הדין מהתנאים שהתנה יחושע (ב"ק פא.) שמהלכין בשבילי הרשות [לקצצר הדרך ע"י מעבר בשדה חברו בתקופה שבין האסיף לזריעה], ואי שם (בע"ב) שמי שאינו מניח ליכנס בשדהו אחרי שאסף פירותיו, מה הבריות אומרות עליו, מה הנאה יש לפלוני ומה הבריות מזיקות לו, עליו הכתוב אומר מהיות טוב אל תקרי רע, עי"ש.

גדר הדין

האחרונים חקרו אם הוא דין בגברא או בממון, כלומר אם ע"י דין דכופין על מד"ס משתנים דיני הממון ופקע זכותו, או דהוא רק דין כפיה [וכמו שמצינו דכופין על המצוות, ואף כאן היא מצות חסד]. ובשיעורי ר"ש (ב"ב רכ) כ' נדראה יותר דהוא רק דין שכופין אותו עד שיאמר רוצה אני, אבל לא פקע זכותו. אכן הוכיח מהתוס' ומהמרדכי שדיני הממון משתנים.

ועי' בחי' ר"נ ב"ב (יב: אות קסה) דע"י דין דכופין על מד"ס משתנים דיני הממון מעיקרא, [ולכן בחלוקת הירושה, מעיקרא חלה החלוקה באופן שבעל המצר יטול את השדה הסמוכה למצר]. ועי' בגידולי שמואל דתיכף בשעת הירושה כבר חלה זכותו מכח דכופין על מד"ס. וכע"ז כ' בשערי שמועות דהוא דין בעיקר החלוקה, עי"ש.

ובברכת אברהם כ' דנפק"מ בחשו"ק דלא שייך לכפותם אבל מצד דיני הממון ודאי דפקע זכותם, וכן לגבי הקדש. ועוד באופן שכבר חילקו עפ"י גורל, דאם ע"י הכופין משתנים דיני הממון מעיקרא, הרי הגורל לא חל כלל. וני' עוד נפק"מ באופן של בזיון, עפ"י מ"ש התוס' ביבמות קיא: (ד"ה לאחר) דאין כופין לחלוץ במקום שיתבייש עי"ז, [ועי"ש בתוס' רא"ש דהיא כפיה על מד"ס], והכ"נ מצד דין כפיה לא יכפוהו אם יצא לו מכר בזיון.

אך במשנת ר"א ב"ק (סי' יא) פשיטא ליה דיכול בעה"ב לסרב ולגלות דעתו דלא אכפת ליה במדת סדום, [ואז חייב המשתמש לשלם על הנאתו]. וחזינן דלא נעשית מציאות ממונית עי"ז אלא הוא רק בהנהגה.

גדר הכפיה

בשיעורי ר"ש (ב"ב רכ) חקר אם הכונה דכופין אותו עד שיאמר רוצה אני, או דא"צ כלל את הסכמתו ואפשר לחלוק או להשתמש ללא הסכמתו. [ותליא בהנ"ל אם ע"י דין הכפיה פקע משתנים דיני הממון ופקעה זכותו]. והוכיח מהמרדכי (תקז) שכ' דבספק בדין מד"ס אמרינן כל דאלים גבר, וע"כ שבכפיה א"צ את דעתו והסכמתו, שהרי ע"י כדאי"ג לא יקבל את הסכמתו, הרי דהוא הפקעת זכותו מהממון.

אכן מצינו ברשב"ש מפורש לא כן, שכ' בתשו' (ק"ז) וז"ל כל כפיה זו היא בשוטים אם נוכל או בחרם ונדוי, על כן אם לא ירצה לעשות מה שבי"ד אומרים ינדהו עד שישמע.

מידת סדום בדבר שהוא שלו

דעת הנימוק"י (ב"ק כ:.) דבדבר שהוא שלו אין דין דכופין על מידת סדום (הובא לק' בענין כפיה לכתחילה). וכ"ד המהרי"ח בהג"א (ב"ק פ"ב ו) שכ' שגם מתחלה יכול לעכב על ידו שלא יכנס בביתו ואין בזה משום מידת סדום.

ועי' רמב"ם הל' שכנים (פ"ח ה"ד) שיכול בעל הגג להעמיד סולם קטן בחצר, וביאר הה"מ דהוא מצד שכופין על מד"ס. וכ"כ המהרשד"ם (שו"ת ח"מ תט ותסד) עפ"ז דהרמב"ם חולק על מהרי"ח. וס"ל דאף להשתמש בשלו כופין על מד"ס.

וכבר הביא הטור (קנג) את דעת הרמב"ם והשיג ע"ז וכ' דאינו נראה דהיאך ישתמש בשל חבירו בעל כרחו. אבל השי"ע (קנג"ג) פסק כהרמב"ם ולא הביא את ד' הטור. אך עיין דברי מלכיאל (ח"ג קנז) דאין ראייה מהרמב"ם לכל השתמשות בשלו, דשם יכול בעל החצר להוציא את הסולם, אבל אם בא לדור בביתו בודאי יכול למחות בידו.

זה נהנה וזה לא חסר

כ' רש"י בב"ב יב: על מדת סדום - זה נהנה וזה לא חסר, עכ"ל. ובסוגיא בב"ק כ: נחלקו בגמ' גבי הדר בחצר חבירו ואינו חסר, אם צריך להעלות לו שכר. וכ' הפנ"י (בתוד"ה זה) דטעם מ"ד דפטור, משום דכופין על מדת סדום. [אבל בגמ' לא נזכר בשום מקום דדין זה נהנה וזל"ח הוא מצד דכופין על מד"ס].

וכן משמע ברמב"ם (פ"ז מהל' שכנים ה"ח) שכ' וכופין אותו וכו' שזו מדת סדום היא. וכן כל דבר שזה נהנה בו ואין חבירו מפסיד ולא חסר כלום כופין עליו.

ומפורש כן בנימוק"י (ב"ק) דק"ל זה נהנה וזה אינו חסר כופין אותו על מדת סדום. וכן מבואר בדברי הה"מ (שכנים פ"ח ה"ד) שהרבה דינים נאמרו שזה נהנה וזה אינו חסר כופין אותו על מדת סדום. וכן מבואר בל' הרמ"א (שסגו) ובסמ"ע (קעג,ג) עי"ש.

והק' הגרש"ש (ב"ק סי' יט ג) על הפנ"י היאך יתכן דזה נהנה וזל"ח הוא מדינא דכופין על מד"ס, והרי בגמ' (כ:.) אמרינן דאף הדר בחצר הקדש שייך בו זנוזל"ח, ובהקדש לא שייך כפיה על מד"ס. ולכן מסיק דהוא סברא שאין תביעה על ההנאה רק אם בעל הממון מתחסר, ואינו מצד מד"ס. ועי' בחי' ר"נ ב"ב (יב: קעד) ג' תי' לקו' זו.

במשנת ר"א (ב"ק סי' יא) כ' דבזה נחלקו התוס' והרמ"ה באופן שמחה בו דהרמ"ה כ' שפטור מלהעלות לו שכר כיון דהחצר אינה עומדת להשכיר. והיינו דלתוס' שיסוד הפטור מצד כופין על מד"ס הרי כאן גילה דעתו דלא אכפת ליה במדת סדום, הרי חייב לשלם מדין נהנה. אבל הרמ"ה ס"ל דמצד הדין אין חיוב לשלם עבור הנאה כזו.

ובחי' ר"נ ב"ק (כ. פז) כ' דנחלקו בזה רש"י ותוס', דלתוס' פטור זה נהנה וזה לא חסר הוא מצד דכופין על מד"ס (כנ"ל), אבל לרש"י הפטור הוא כיון שבכ"מ החסרון הוא המחייב, ואינו שייך למד"ס, ומ"ש רש"י בב"ב דזה נהנה וזל"ח חשיב ככופין עמד"ס, איירי כשמונעו מתחילה לדור בביתו, עי"ש. [ובעיקר ב' הצדדים אם הוא מצד מד"ס או מצד החסרון מחייב ולא ההנאה, עי' לבוש מרדכי ב"ק סי' טו אות ה-יא שהאריך בזה].

מידת סדום כשחסר כל דהו

לשון הרמב"ם (שכנים פ"ז ה"ח) כל דבר שזה נהנה בו ואין חבירו מפסיד **ולא חסר כלום** כופין עליו. ודייק מזה בצרור הכסף דאם חסר אפילו דבר מועט, אין כופין. [וטעמו מכיון שיש דעות בבנ"א שאינם חפצים לחסר דבר].

ואי דינא דזה נהנה וזל"ח הוא בגדרי כופין עמד"ס, יש להביא ראייה מב"ק כ: דשחרוריתא דאשייתא נחשב חסרון, וא"כ זהו השיעור שבחסרון כזה אין כופין, אבל פחות מכך עדיין הוי מידת סדום. אולם בד' הרמב"ם הנ"ל משמע דאפי' חסרון כל דהו ל"ח מידת סדום, ויל"ע.

וכ"כ הקשוה"ח (קנדא) עפ"י הגמ' (ב"ב נט.) זמנין דמותבת שרשיפא, כלומר שיכול להיות היזק, וכ' דאע"פ שאינו היזק ממש, "כל שחסר קצת, ומיעוטא דמיעוטא נמי, תו לא הוי ממתת סדום".

ולגבי חסרון שאינו בממון אלא **בטירחה** מבואר ביד רמה ב"ב קסז: (יא) דכל היכא דחייש לטירחא או לפסידא לאו מדת סדום היא [ואין כופין ככה"ג] וכ"מ בשו"ת מהרשד"ם (שם). אבל המהרי"ק (שורש ט) הוכיח מכתובות (קג.) ומב"מ (עט:) דכופין על מד"ס "אע"ג שיש קצת קפיידא משום שינוי דעת".

כפיה לכתחילה

כ' הנימוק"י (ב"ק שם) והמרדכי (טז) בשם הראב"ה דאפי' לכתחילה יכול לכופו לדור בחצר באופן שזה נהנה וזה אינו חסר, משום דכופין על מידת סדום.

אבל דעת התוס' (ב"ק כ: ד"ה הא) ורוב הראשונים שאין כופין באופן זה, [ועי' לק' בענין כפיה להנות את חבירו]. והטעם פי' הר"י (מובא במרדכי שם) דלא נאמר כופין על מד"ס לתת בחינם דבר שאפשר להרוויח עליו, [רק שאינו רוצה]. והנימוק"י בשם הרא"ה ביאר הטעם דאין כופין משום דגדר כופין על מד"ס הוא רק כשחברו מונעו מלעשות בשל עצמו, אבל לגבי השתמשות בשל חברו לא נאמרה כפיה על מד"ס, דאל"כ כל אדם יכוף את חברו על כרחו. [ועי' לק' בזה] וכ"פ הרמ"א בהל' גזילה (שסגו) שאינו יכול לכופו לכתחילה עי"ש, [ונקט את טעם הר"י].

והנפק"מ בין הטעמים לגבי הנהגה מדבר שא"א להרויח עליו, וכן דקדק הפתחי תשובה ברמ"א שדבר שא"א להרויח בו, יכול לכופו אף לכתחילה. אכן הביא מהנוב"י (מה"ת כד) דהוא רק לפי הרמב"ם ולא לשי' הרא"ש, ועוד הביא מהבית אפרים שהשיג על הרמ"א דמד' הפוס' משמע דנקטו הטעם השני ולעולם א"א לכופו לכתחילה.

לגליון ק"ט - סליחות

הרב יצחק קרמר כ' לבאר טעמו של המ"א להמנהג שהמתפלל סליחות יתפלל כל היום דהמתחיל במצוה אומרים לו גמור, וכי ב' ביאורים, ולענין ביאורו הב' יענין במהר"ל בגור אריה פר' עקב עה"פ (פ"ח פ"א) כדל המצוה וכי שהוכיח מהא דשחיטת קרבן בכהן א' וזריקתו בכהן אחר אע"ג דשחט ולא זרק לא הוי מידי ולא אמרינן אומרים לו גמור, שבב' מצוות נפרדות אף שהא' תלויה בשני אין אומרים לו גמור, וכי שם עוד אופן שאף שמל ולא פרע כאילו לא מל יכול להיות א' מל והשני יפרע ולא אמרינן אומרים לו גמור, ומאידיך במ"א או"ח סי' תקפ"ה סי"ד מהרמב"ם (פ"ג מהל' שופר ה"א) שהתוקע תקיעות דמושב יתקע גם תקיעות דמועמד דהמתחיל במצוה אומרים לו גמור (ברמב"ם לא פי' להדיא שזה טעמו, וענין ברבינו מנוח שפי' ג"כ כהרמ"א שהוא מטעם דהמתחיל (כו), וליסוד המהר"ל, הכא לכאורה לא שייך דינא דאומרים לו גמור דודאי התוקע רק מיושב יצא ומדוע איכא כאן דינא דאומרים לו גמור. (ובאמת במ"ב ס"ק י"ז מביא מנהגים שהיו מחלקים התקיעות לכמה בעלי תוקעין). וצע"פ.

י. מ. ר.

הרב לוי גרוסברד שליט"א העיר "ובאר" כ' טעם אחר דהיה ובקרבנות דר"ה נאמר ועשיתם לרמוז שיעשה האדם עצמו קרבן ברה"ה, ולכן צריך ד' ימים מדין ביקור קרבן. וטעם הא"ר צ"ע. א. שזין ביקור ד' ימים נאמר רק בתמיד ופסח ומה שייך לקרבנות דר"ה, ויעו"ש מה שהאריך בזה, ויישב בכמה אנפי. וברצוני להעלות ע"ג כתב מה שיצא מפלפול חברים בענין זה, דלעולם לא איירינן כלל בהקרבת מוסף דר"ה אלא בעשיית עצמו לקרבן, ובהיות שמצינו בעלמא מושג של ד' ימי ביקור' בקרבן, כ"ש דלמומי נפשו בעינן ביקור לכה"פ ד' ימים. ותו שאין זה עיקר הטעם אלא בתור תוספת והמתקת טעם, ועיקרא טעמא דמילתא הוא כמ"ש הלבוש, כדי להשלים החסר בעשרת ימי תעניות כנגד עשרת ימי תשובה, והיות שחסר ד' ימים - שני ימי ר"ה שבת שובה וערוה"כ - לפיכך משלימין בד' ימי סליחות. וע"ז כ' הא"ר (שם על דברי הלבוש) "עוד טעם... ולהכי צריך ד' ימים, ע"י התענית יבקר ויפשפש בחטאיו דומיא דקרבן מפני המומין". עכ"ד. ומוכח כנ"ל דינא אלא בתור תוספת והמתקת טעם.

ובעיקרא דמילתא שמעתי לבאר בדרך דרוש, דאדם ברה"ה צריך להקריב א"ע לקרבן תמיד, היינו לעבד נרצע לצמיתות, והלא קרבן תמיד בוודאי טעון ביקור ד' ימים, ודפח"ח.

ש. רוברג

לגליון ק"ט - ראש השנה

במש"כ הרב יצחק ליסיצין בדה"ב בספר חיים נזכר ונכתב לפניך (תפילות ר"ה) לחלק בין נוסח "וכתביו וכתוב" ובין נוסח "ונכתב", דהאמיירי בב"ד של מעלה, והא בדה"ב הקב"ה בעצמו, ויסודו מדברי החיי"א שבר"ה אין ה' דן בעצמו אלא בב"ד של מעלה, משא"כ בב"ד דן בכבודו בעצמו, עיי"ש דברים נפלאים. והנה מקור דברי החיי"א הם דברי הירושלמי ריש מס' סנהדרין "אף הקב"ה אינו דן יחידי שנאמר וכל צבא השמים עומדים וכו' ושהוא חותם אינו חותם אלא ביחיד שנא' והובא דבריו במשך חכמה סוף פרשת וילך (הפטרת שובה ישראל) עיי"ש דברים נשגבים מענין עונן חילול השם, דעיי"ש שה' חותם לבד יכול למחול כביכול על כבודו על בעון חמור של חילול השם. נמצא לפי כל הנ"ל דרך החתימה [דהוא שעת נעילה ביי"כ] נידון ע"י הקב"ה בעצמו, אבל כל הכתיבה במשך כל עשרת ימי תשובה נעשה ע"י ב"ד של מעלה, וא"כ עדין הקושיא במקומה עומדת. ועל עצם הקושיא י"ל, דעיי"ש שכתבו "נוכר" בפירושו הוא " (נוכר ע"י מלאכים מליצי טוב) ע"י סידור הרוקח, וא"כ כתבו ג"כ לשון "ונכתב".

חיים רבינוביץ

לגליון ק"א - ראש השנה

א. מה שהעיר הרב אברהם גוטל שליט"א, בד"מ שנוהגים לברך לשנה טובה וכתב ותחתם לחיים טובים ולשלום. וכי "דאם מברכים על הענין הרוחני לא שייך בזה טובים ולשלום, כי עוה"ב שייך או חיים או להיפך. אך מאידך אם מברכין על הדין הגשמי לא שייך תחתם ברה"ה, ע"כ. והתבוננתי בדכלל התפילה יש לכאוי לעיני כנ"ל, כגון שמתפללין באבות וכתבו בספר החיים, שפי' המפרשים דקאי על עוה"ז, ובמודים וכתבו לחיים טובים כל בני ברייתך, דמשמע נמי שאיך על עוה"ז, וכן "בספר חיים" מפורש יותר... ופרנסה טובה נזכר ונכתב. וכ"ז אמרינן בעשיית נמי, ולגר"א כבר היה הכתיבה ברה"ה. וכן באבינו מלכנו, כתבתו בספר חיים טובים וכתבתו בספר גאולה וישועה, וכתבתו בספר פרנסה ולכללה וכו', וכ"ז צ"ע כנ"ל!?! (ושו"ר שכבר העיר כע"ז בגליון ר"ה הר' יצחק פרלמוטר שליט"א, יעו"ש).

ב. בגליון הנ"ל העיר הרב יצחק פרלמוטר שליט"א "דאף למנהגנו שאומרים אשמנו בגדנו רק פעם אחת, דלכאוי הנוסח 'אשמנו מכל עם בושנו מכל דור וכו' שנקבע בין כל אשמנו וכו', זה לכאוי אין סיבה לדלג". ע"כ, ויעו"ש מה שכ' בשם מרן הגרח"ק שליט"א.

כמדומה שפשר הדבר הוא, שזה הולך ביחד עם האשמנו כמש"א בסיומא דמילתא, "אבל אנחנו ואבותינו חטאנו", ונוסח זה מצינו תמיד בהקדמה לאשמנו. זאת ועוד דכ"כ הרמב"ם (בפ"ב דהל' תשובה ה"ח) "היודי שנהגו בו כל ישראל אבל אנחנו חטאנו והוא עיקר הוידוי". וממילא למנהגינו - עפי' האריז"ל והגרא" - דאמרינן וידוי רק פעם אחת משמיטין את "האשמנו מכל עם... לעינינו עשקו עמלנו וכו', ולא באתי אלא ליישב מנהג" המשמיטין".

ש. רוברג

לגליון ק"א - סוכות

בבאמרו של הגר"ז שוב שליט"א יצא לדון אם אדם מחויב להוציא חומש כדי שלא יהיה לו פטור מצטער, כגון להוציא הוצאה שהיה לו מטה נוחה או מיזוג, וכתב דז"פ שאם מעיקרא ידע שיצטער מחויב להוציא חומש. ולכאוי היא גמי ערוכה שאינו מחויב, בסוכה כו. שומרי גנות ופרדסים פטורין מן הסוכה, ולעידוד סוכה התם וליתבו אביי אמר תשובו כעין תדורו, ופירש"י כדרך שהוא דר כל השנה בביתו הזקיקתו תורה להניח דירתו ולדור כאן בסוכה עם מטותיו וכלי תשמישו ומצעותיו "וזה אינו יכול להביאן שם מפני הטורח", עכ"ל. הרי שיש פטור ע"ז שאינו מחויב לטרוח לעשות שתהיה ישיבתו כעין תדורו, ולא מצינו חיוב בזה להוציא הוצאה עבור פועלים שיביאו לו אם הוא עד חומש מנכסיו, ושם אינו פטור של הולכי דרכים, וכן מבר' במג"א סי' תרל"ט סק"ג שהוכיח מדין זה שאם צריך ספרים הרבה וטורח לו להעלותם לסוכה אין מטריחין אותו כמו שאין מטריחין אותו להביא כרים וכסתות, הרי שיש פטור טירחא גם בסוכה שבביתו ולא רק בהולכי דרכים וכו"ה".

עובדיה לוינגר

א. בדברי הגר"ז שוב שליט"א אם חייב לעשות מזוג בסוכה כפי שרגיל בבית, כדי שלא ייפטר מהסוכה מדין מצטער. ויש לדון דכפי הנראה מי שהתקלקל אצלו המזוג לא ילך לגור אצל שכנו עד התיקון, וכיון דבכה"ג לא היה יוצא מביתו, א"כ גם בסוכה אין לו דין מצטער, וממילא לכאוי אין חיוב לעשות מיזוג בסוכה.

ב. במש"כ הרב י. ארנטריו שליט"א בענין מעמיד דמעמיד, יש להעיר על דבריו מלשון הר"ן (יא) "כיון דמפסקי קונדסין בין אילן לסכך", ומלבד דמל' זה מוכח דלא כהחז"א, גם רואים משם דהענין הוא רק להפסיק בין הדבר המק"ט לסכך, דע"ז יש היכר ולא יבא לסכך בו.

יחיאל מיכאל רוטליד

לקביעת חברותא 9141217
24 שעות ביממה

דרושים לחברותות

נושא	מקום	שעה	טלפון
גמרא	אזור היכל יצחק	11:00-1:00	052-7682743
הלכה	זכרון משה		9761948
קידושין, דף לשבוע, מדף י"ד	כולל בית שלום	10:00-12:00	9740276
שבת מלאכות טוש"ע	נתה"ס כאברך ככולל		052-7653978
תערובות/בשר וחלב/דרשו	מחפש מסגרת		057-3120609
פתוח	מרכז אוה"ח	יום ששי	8010009
חזרה ב"ק	בית תפילה/גבעה דרומית	12:00-2:00	9744391
גמרא והלכה	פתוח		052-7610670
מ"ב דרשו	ברכפלד	מ-9:00	052-7681855
מסכת ב"ק	מודיעין	יום ששי	052-6828098
פתוח	אזור המרכזי	ימים א'-ד' רוב הבוקר	9740208
גמ' חולין - עמוד ליום	זכרון משה		9340105
גמ' שבת והלכה	זכרון משה		052-7684038
דף היומי	בית אבא	חלקי / גמיש	057-3101491
מס' שבת והלכה	זכרון משה	7:00-4:00	052-7614221
גמ' רש"י	חניכי הישיבות נה"מ	3:30-5:30	9798781
תערובות/בשר וחלב/דרשו	מחפש מסגרת		057-3120609
הלכה	זכרון משה	מ-8:00	9761948
גמרא	היכל יצחק		052-7667094
פתוח	חשמונאים, בבית	מ-10:00	9285124
פתוח			052-7617416
דף היומי	ברכפלד	אחרי שעה 10:00	052-7699976
מחפש שיעור דף יומי הוריות	אזור קמ"ח	מ 9:00 עד מאוחר	9741202
פתוח	מס"י-ח"ס ליד הבא"ח		052-7110851
פתוח	מרכז אוה"ח	עד מאוחר	8010009
פתוח	ליד בן איש חי, קומה א	9:00-11:00	9741651
גמ' שבת והלכה	גמיש		052-7614221

נושאי הגליונות הבאים

- וירא - עקידת יצחק
- חיי שרה - קידושין בכסף
- תולדות - ברכת הריה
- ויצא - תפילת ערבית

ד"ת מתאימים [עד 700 מילים] אפשר להגיש בצירוף שם מלא וטל', בתיבות "עומקא דפרשה" שבפתח אוה"ח "בית יוסף" רח' שד"ח, ובברכפלד ליד ביהמ"ג "בני הישיבות" שד' יחזקאל. או לשלוח בדוא"ל gal200@neto.bezeqint.net עם יחזקאל. חומר יתקבל בכל שבוע עד יום שלישי בערב [ד"ת בכת"י עד יום א']. אין המוערכת אחריתא להחזיר כתבים או דיסקים. תגובות יתקבלו בציון שם מלא בלבד, [בפרסום התגובה אפשר להשתמש בר"ת]

גליון עומקא דפרשה י"ל בס"ד מדי שבת בשבתו, במודיעין עילית, רמת שלמה ואלעד. [הנושא אחיד, והכתבים מבני המקום]. ניתן להשיג את עלוני שאר המקומות בטל' 054-8463121

למען עתיד ילדיך
תכנית "שמח תשמח"
לפרטים: 050-4150605

עשה תרומתך קבע
תורמים לעניי העיר ורואים ישועות

